

Nyelvi jogok a nyelvvizsgáztatás tükrében

1. Bevezető megjegyzések

1.1. A nyelvvizsga letétele és a nyelvi jogok összekapcsolása váratlanul tűnhet. Közelebbről a következőkről van szó. Az anyanyelv elsajátításában, majd az anyanyelvi nevelésben egy-egy jól körülhatárolt fogyatékoság (nagyothallás, siketség, gyengénlátás, vakság, mozgáskorlátozottság stb.) vagy krónikus betegség (cukorbetegség, epilepszia stb.), illetve más szerzett vagy öröklött diszlexia, diszgráfia nehezítést, de nem leküzdhetetlen akadályt jelent. Az idegen nyelv tanulásának pedagógiája a szóba hozott fogyatékoságok, károsodások egy részét képes kezelni, más részét kevésbé. Ebből a folyamatból mi itt azt vizsgáljuk, hogy ez a – nyilván nem kis létszámú – csoport számot adhat-e az ilyen vagy olyan módon megszerzett idegen nyelvi ismereteiről. Élhet-e azzal a nyelvi jogával és jogosultságával, hogy idegen nyelvi ismereteinek megmérettetésében nem nyelvi jellegű akadály ne rontsa teljesítményét?

1.2. E vizsgálat véghez vitelének lehetőségét az biztosítja, hogy nemrég (2004-ben) jelent meg *A (nyelv)tudás hatalom* című kiadvány (kiadó: Nyelvvizsgáztatási Akkreditációs Központ, főszerkesztő: Fazekas Márta igazgató). A gondosan szerkesztett könyv egységes szerkezetben tekinti át a Magyarországon működő (egy- és kétnyelvű általános, egy- és kétnyelvű szaknyelvi) vizsgarendszereket; összesen 27 vizsgaközpontot. Vannak olyan vizsgaközpontok, amelyek több vizsgarendszert is működtetnek (pl. a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara Profex Nyelvvizsgaközpontja kétnyelvű általános és szaknyelvi vizsgát gondoz), de az alábbi elemzésben csak egyszer vesszük számításba ezeket a központokat, mivel a fogyatékkal vagy krónikus betegséggel élők szempontjából a feltételek nem függenek a vizsgák fentebbi különbségeitől.

1.3. A vizsgálatból kizártuk a közoktatást, amely az emelt szintű érettségi révén került a kiadványba. Az ilyen típusú idegen nyelvi érettségi államilag elismert nyelvvizsgának feleltethető meg – meghatározott feltételek megléte esetén. Az emelt szintű idegen nyelvi érettségi nem taglalja a címben megjelölt témát. Természetesnek könyveljük el, hogy az oktatásnak, a vizsgáztatásnak ez a szférája, mivel a vizsgázójelölttel az adott intézmény többéves kapcsolatot tart fenn, képes ezeket a helyzeteket kezelni (bár vélelmezhető, hogy e megállapítás némi optimizmust tükröz).

1.4. Rövid tanulmányunk arra a jelenségre kívánja felhívni a figyelmet, hogy a nyelvi

jogok sokrétűek: beletartozik a nyelvvizsga letételének mikéntje is. A jog mellett (pontosabban: azt megelőzve) az esélyegyenlőséget kell mindenki számára biztosítani. Mint ki fog derülni, van mit javítani, fejleszteni. Bár gondosan áttanulmányoztuk az egyes vizsgaközpontok ez irányú állásfoglalásait, vizsgálatunk mégsem az egyes nyelvvizsgaközpontokra koncentrál, hanem átfogó igényű. Még a látszatát is el akarjuk kerülni az esetleges pellengérré állításnak.

2. Speciális eljárást igénylő helyzetek: fogyatékkal élők, krónikus betegek vizsgái

Az alcím szó szerint idézi a nyelvvizsgarendszerek akkreditációs vizsgálatának egyik szempontját. Minden vizsgaközpontnak válaszolnia kellett: miként jár el, ha fogyatékkal vagy krónikus betegséggel élő kíván nyelvvizsgát tenni.

2.1. Fogyatékkal, krónikus betegséggel élők vizsgalehetőségei: általános áttekintés. Táblázat formájában (ld. alább) összesítettem a vizsgaközpontok válaszait. Első lépésként a legáltalánosabb vonások áttekintésére kerül sor, az áttekintést segítik az egyes oszlopok, amelyeknek legfontosabb jellemzőit a táblázat után taglaljuk.

vizsgahely:	figyelembe veszi	külön	kérelem	szabályok	kizár
BME	igen	nem	igen	nem	igen ¹
ITK Origó	igen	nem	nem	igen	nem
International House	igen	igen	igen	nem	nem
KJF Társalkodó	igen	nem	igen	nem	nem
OR – ZSE	igen	nem	igen	nem	nem
PTE ÁOK és EFK Profex	igen	igen	igen	igen	nem
Pannon	igen	igen	nem	igen	nem
Alliance Française	igen	nem	nem	igen	nem
British Council	igen	nem	nem	nem	nem
Pitman	igen	nem	nem	nem	nem
Trinity	igen	nem	nem	igen	igen ²
Goethe Institut	igen	igen	nem	igen	igen ²
ÖSD Osztrák Intézet	igen	igen	nem	igen	nem
PTE ECL	igen	nem	igen	igen	nem
TIT TLC	igen	igen	nem	igen	igen ²
BGF	igen	nem	igen	igen	nem
BKÁE	igen	igen	nem	igen	nem
GDF Lexinfo	igen	igen	nem	igen	nem
International House	igen	nem	igen	nem	nem
SZIE Zöld Út	igen	nem	nem	igen	igen ²
ZMNE	nem	nem	nem	nem	igen
KITEX	igen	nem	igen	nem	nem

¹ Siketeket.

² Krónikus betegségben szenvedőkről vagy nem esik szó, vagy az fogalmazódik meg, hogy „rájuk nézve nincsenek külön szabályok”.

1. oszlop: „figyelembe veszi.” Ez a szempont „igen” vagy „nem” minősítést kaphat. Magáról a kérdésről minden vizsgaközpont nyilatkozik, hiszen ennek megválaszolása – mint volt róla szó – akkreditációs követelmény. Az oszlopban akkor szerepel „igen” jelzés, ha a szóban forgó rétegek számára lehetőség nyílik a vizsga letételére, és akkor szerepel „nem”, ha ezek a vizsgázók eleve ki vannak zárva.

2. oszlop: „külön.” Itt azt tüntettük fel, hogy a fogyatékkal élőkről és a krónikus betegségben szenvedőkről külön-külön nyilatkoznak-e a vizsgaközpontok, vagy nem. Az „igen” jelzés az elkülönítés tényét rögzíti, a „nem” az ellenkező esetet.

3. oszlop: „kérelem.” Akkor szerepel „igen”, ha a vizsgázónak külön kérelemmel kell fordulnia problémájával a vizsgaközpontokhoz, „nem” pedig akkor, ha a vizsgaközpont eleve számol ezzel a lehetőséggel, és a vizsgáztatóknak kiadott tájékoztatóban ezt meg is fogalmazza.

4. oszlop: „szabályok.” Szorosan összefügg a 3. oszloppal. Annyival több, mint a 3. oszlop „nem”-je, hogy konkretizálja a 29/2002. (V. 17.) OM rendeletet: eleve nyilatkozik (a lehetőségek megjelölésével) arról, hogy egy adott fogyatékos vagy krónikus betegség milyen vizsgafeltételeket von maga után.

5. oszlop: „kizár.” „Igen” akkor a válasz, ha az adott vizsgaközpont meg is nevezi, hogy mely fogyatékos-, illetve betegség típusúkkal élők nem tehetnek nála vizsgát. „Nem”, ha kizárást nem fogalmaz meg a vizsgaközpont.

2.2. A táblázat szerint a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem nyelvvizsgálója zárható ki a további vizsgálatokból. A dolog természetéből fakad, hogy a katonai pálya a fogyatékkal, krónikus betegséggel élők számára elzár. (Mindazonáltal meggondolandó, hogy nem lehet-e a civil szféra számára is „kinyitni” ezt a vizsgát, és ekkor a vizsgálat tárgyául tett szempontot is át kell gondolni.)

2.3. „Külön.” Ez az oszlop arról informál, hogy a vizsgaközpont külön csoportként kezeli-e a fogyatékkal és a krónikus betegséggel élőket. Másféle segítséget kap-e a két csoport? 13 „nem” és 8 „igen” választ tüntet fel a táblázat (a Zrínyivel már nem számoltam). A vizsgaközpontok többsége tehát arra – a nem feltétlenül helyes – nézőpontra helyezkedik, hogy vannak „egészséges vizsgázók” és mások. Elfogadhatóbbnak tűnne egy olyan felosztás, amely már a kiinduláskor nem veszi „egy kalap alá” a fogyatékkal és a krónikus betegséggel élőket.

Az elkülönítés szükségletlensége olykor nyíltan megfogalmazódik: „A krónikus betegségben szenvedők vizsgáira ugyanezek a szabályok [ti. amik a fogyatékkal élőkéire – L. Zs.] vonatkoznak.” Vannak olyan központok, amelyek a krónikus betegségben szenvedőkre eleve nem vonatkoztatnak szabályokat: „A krónikus betegségben szenvedők vizsgáival kapcsolatban nincsenek külön szabályok.” Az „egybeomlás”, mint látható a két véleményből, homlokegyenest ellenkező irányt követ: a krónikus beteget hol a fogyatékkal élőkkel tekintik hasonlóknak, hol a „problémamentesekkel”.

Örvendetes, hogy jelentős azon vizsgaközpontok száma, amelyek a kétféle helyzetet elkülönítve kezelik.

2.4. „Kérelem.” Mint szó volt róla, azt tünteti fel, hogy a szóban forgó vizsgázói csoport önmaga kénytelen a hátrány leküzdését kezdeményezni, avagy az adott vizsgaközpont eleve számít rájuk, tehát bizonyos adekvát módokat kínál fel (ezekről majd később). Nyilván a második megoldás a kedvezőbb, ha ebben a vonatkozásban „automatizmusok” működnek. 12 „nem” és 9 „igen” választ rögzít a táblázat, tehát a vizsgaközpontoknak többsége „automatizmusokat” működtet. Kisebb számban vannak azok a vizsgaközpontok, amelyek szerint az érintettek dolga a kezdeményezés.

2.4.1. Egyes vizsgaközpontok nyíltan megfogalmazzák a kezdeményezés jogát, lehetőségét, kötelezettségét:

– „egyéni elbírálást kérhetnek”;

- „külön szabályozás nincs, minden vizsgázó speciális elbánásban részesül, igényei szerint”;
- „kérvényezni kell”;
- „amennyiben különleges igényeiket előre jelzik”;
- „jelzik, hogy milyen speciális igényeik vannak, és erről orvosi igazolást hoznak”;
- „kötelesek jelezni, hogy igénylik-e a rájuk vonatkozó különjárási szabályok alkalmazását”, ha igen, akkor „a biztonsági előírások betartása mellett”.

2.4.2. Vannak ennél szigorúbb (olykor akár bántó) előírások is:

- „bizonyított fogyatékoság”;
- „A vizsgaközpont nem zárkózik el olyan személyek vizsgáztatásától, akiknek a vizsgához szükséges készsége valamilyen mértékben károsodott. Az ilyen jelentkezők esetében a vizsgaközpont igazgatója minden jelentkezőt egyedi esetként kezel és a vizsgáztatás körülményei által megszabott lehetőségeket figyelembe véve dönt a vizsgázás módjáról.”

Kétszeresen sem szerencsés: egyfelől bántónak hat a „nem zárkózik el”, másfelől nem igazolt az „egyedi eset” (hiszen a siketség, vakság stb. nem egyedi esetek). A nyelvi megfogalmazáson túl tartalmi kifogást is emelhetünk: „a vizsgáztatás körülményei által megszabott lehetőségeket figyelembe véve”, hiszen a körülmények alakíthatók.

2.4.3. Vannak „engedékeny” vizsgaközpontok :

- „A vizsgahely méltányolhat különleges eljárásra vonatkozó kéréseket.”
- „Módosítható a kérdésfeltevés, a válaszadás módja is a látás-, hallás- és mozgássérültek esetében.”

A -hat/het-es igék bizonytalanságot keltenek (ui. vagy méltányol vagy nem), de érthetetlen a második idézetben megfogalmazott „engedmény”: egy mozgássérült miért szorul a kérdésfeltevés és válaszadás módosításra.

- „A vizsgázó a vizsgára való jelentkezéskor írásban tájékoztathatja a vizsgahelyet vagy a vizsgaközpontot a problémájáról. Kérését orvosi igazolásokkal alá kell támasztania.”
- „A fogyatékkal élők a fogyatékoság fajtájától és súlyosságától függően egyéni elbírálást kérhetnek.”

A -hat/het-es fogalmazás akkor sem szerencsés, ha a vizsgázó jogának minősül az akadálymentesítés:

2.4.4. Van olyan vizsgaközpont, amely – pozitív előrelépésként – önmagát kötelezi: „minden különleges körülményeket kívánó, fogyatékkal élő vizsgázó számára biztosítani kell a számára optimális feltételeket”, de ezek mibenlétét nem részletezi. E törekvés variánsa: „A fogyatékkal élők bizonyos vizsgarészek alól felmentést kapnak, amit a vizsgabizonyítványon külön megjegyzésben közöl a központ.”

2.4.5. Vannak önmaguknak ellentmondó tájékoztatások: „A jelentkezés leadása előtt kell tájékoztatni a központot a fogyatékek természetéről, ennek ismeretében tudja a központ a megfelelő lépéseket megtenni, ill. a megfelelő vizsgaanyagról gondoskodni. A jelentkezés alkalmával részletes orvosi igazolást kell a vizsgázónak magával hoznia.” Később azonban hozzáteszi: „Az értékelési standardok egyformán vonatkoznak mindenkire, a vizsga levezetésében lehet csupán különbség, a hallgató szükségleteinek megfelelően.” Tehát tartalmi különbségről nincs szó. Néhány vizsgaközpont le is szögezi: „A vizsga tartalmának megváltoztatása azonban a vizsgaközpontnak nem áll

módjában.”; „szakorvosi vélemény alapján engedélyez módosításokat a vizsgakörülményekben”.

2.4.6. A legpozitívabban – és itt helyén való nevet is közölni – az Osztrák Intézet ÖSD vizsgálója fogalmaz: „Fogyatékkal élő vizsgázók esetén lehetőség nyílik a vizsga tárgyi és tartalmi feltételeit a vizsgázó hátrányos helyzete mértékéhez igazítani. Amennyiben az illető személy hátrányos helyzetéből adódóan valamelyik készség mérésére szolgáló vizsgarésznek, ill. feladatnak nem tud eleget tenni, az ÖSD Vizsgaközpont a vizsgázó számára külön bizonyítványt állít ki. Vizsga előtt a fogyatékkal élő vizsgázó adatait a szakorvosi igazolással együtt el kell küldeni a bécsi ÖSD Vizsgaközpontnak.”

2.5. „Szabályok.” Ez az oszlop azt a szándékot és megoldási törekvést rögzíti, hogy a vizsgaközpont lehetőségeihez mérten külön (a hátrányos helyzetben lévő vizsgázókat segítő) szabályokat dolgozott ki. Mint látható, 13 „igen” és 8 „nem” válasz született, tehát a vizsgahelyek többsége nem éri be az általános deklarációval: „minden lehető segítséget megadunk” (a 8 „nem” minősítést kapott vizsgaközpont tipikusnak tekinthető válasza).

Érdekes táblázatban rögzíteni a helyzetet:

Vizsgahely:	mozgássérült	gyengénlátó	nagyothalló	diszlexiás	diszgráfiás
ITK Origó	igen ¹	igen ²	nem	nem	nem
PTE ÁOK és EFK Profex ³					
Pannon	igen ¹	igen ²	igen ²	nem	nem
Alliance Française	igen ¹	nem	nem	nem	nem
Trinity	nem	igen ²	nem	nem	nem
Goethe Institut	nem	igen ²	nem	igen	nem
ÖSD Osztrák Intézet	igen ¹	nem	nem	nem	nem
PTE ECL	igen ⁴	igen ⁴	igen ⁴	nem	nem
TIT TLC	nem	igen ⁵	igen ⁶	igen ⁷	igen ⁸
BGF	igen ¹	nem	nem	nem	nem
BKÁE ¹⁰	igen ¹	nem	igen ⁹	nem	nem
GDF Lexinfo	igen ¹	nem	nem	nem	nem
SZIE Zöld Út	igen ¹	igen ²	igen ⁹	igen ⁷	igen ⁷

Általában: a vizsgákra elkülönítve kerül sor; hosszabb időt kapnak mind a szóbeli, mind az írásbeli vizsgán. E feltétel minden vizsgaközpontnál szerepel, ezért külön nem tüntetjük fel.

1. Lift szolgál a mozgáskorlátozottak számára a vizsga- és a mellékhelyiség megközelítésére.
2. Vakok számára készült írógép vagy számítógép használata engedélyezett; a dolgozatok Braille írással készíthetők; külön terem; felnagyított feladatlap.
3. Ugyanazon a napon tehetik le a szóbeli és az írásbeli vizsgát, további részletezés nincs.
4. Módosítható a kérdésfeltevés, a válaszadás módja is a látás-, hallás- és mozgássérültek esetében.
5. Gyengénlátók több időt kaphatnak a feladatok megoldására.
6. A hallássérült vizsgázó kérheti, hogy a magnóhallgatás alól úgy mentse fel, hogy a többi részeredményének átlagos pontszámát számítsák fel a magnóhallgatás részfeladatra.
7. A diszlexia: a felcserélt betűk nem rontják az eredményt.
8. A diszgráfia: a vizsgázó a levelet számítógépen írhatja meg.
9. Gépi hang helyett élő hang biztosítása a hallás utáni megértés készségének megértésekor.
10. Egyedülként említik: kézfírásban gátoltak esetén a feladatok számítógépen oldhatók meg.

Látható a táblázatból, hogy a vizsgaközpontok – nyilván szándéktalanul – elsősorban a mozgáskorlátozottakra gondolnak. A 13 vizsgaközpont közül 8 az ő számukra nyújt adekvát segítséget (a többi vizsgaközpont vagy nem tesz erről említést, vagy inadekvát a segítségnyújtás módja). A vizsgaközpontok majdnem fele teszi lehetővé a gyengélátók és vakok számára a vizsgalehetőséget. A nagyothallók, siketek, diszlexiások, diszgráfiások problémáira már csak egy-két vizsgaközpont gondol. (Szükséges lenne ennek szakmai megvitatása, és az is, hogy mi a leghatékonyabb akadálymentesítés.)

2.6. A krónikus betegséggel élőkéről kevésbé strukturált képet kapunk. A legtöbb vizsgaközpont – ha külön is említi – rendszerint beéri azzal, „hogy minden segítséget megadunk”. Így aztán kivételnek számít a BKÁE Közgazdasági Szaknyelvi Vizsgaközpont – OECONOM, ezért szó szerint idézzük ide vágó feltételeiket: „A krónikus betegségben szenvedők esetében (asztma, cukorbetegség, reuma, epilepszia stb.) előzetes tájékoztatásra, és a betegség jellegéhez alkalmazkodva megfelelő segítségnyújtási módozatot munkál ki [ti. a vizsgaközpont – L. Zs.] (szóbeli vizsga idejének meghosszabbítása, a vizsga folytatását lehetetlenné tévő roham esetén a részvizsga elemének megismétlése). Bármely segítségnyújtási módozat egy alkalommal alkalmazható.”

3. Zárás helyett

1999. december 31-éig egyetlen magyarországi vizsgaközpont létezett. 2000. január 1-étől a helyzet megváltozott: a vonatkozó szakmai és adminisztratív eljárások eredményeképpen újabb és újabb vizsgaközpontok kaptak vizsgáztatási és egyúttal államilag elismert nyelvtudásról szóló bizonyítvány kiadási jogot. Elég munkát jelentett ezeknek a központoknak az, hogy saját idegennyelvtudás-konceptiójukat az e tudás mérésére alkalmas formába öntsék, hogy a vizsgáztatás nem könnyű szervezési, adminisztratív követelményeit zökkenőmentesen végezzék. A fogyatékkal és a krónikus betegséggel élő nyelvvizsgázók hátrányainak leküzdése az induláskor is alapos mérlegelés tárgya volt. Azonban a „puding próbája az evés” igazsága azt diktálja, hogy a megszerzett tapasztalatok nyomán nem árt e kérdést ismételten átgondolni.